

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ Б. СПІНОЗИ ТА ЇЇ СУЧАСНІ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

В. М. Скиртач

[ORCID 0000-0001-9726-8553](https://orcid.org/0000-0001-9726-8553)

Р. С. Мартинов

[ORCID 0000-0002-5328-5666](https://orcid.org/0000-0002-5328-5666)

У запропонованій статті представлено дослідження філософії освіти Б. Спінози та її сучасні інтерпретації, що є актуальними як з наукових, так і з соціально-гуманітарних поглядів, оскільки вони пропонують принципи навчання, засновані на раціональному пізнанні, свободі думки та моральному розвитку. Показано, що ідея заснованості освіти на раціональному мисленні актуальна для сучасних когнітивних наук, які вивчають, як формуються знання та критичне мислення. Розглянуто, що природниче розуміння людини Б. Спінозою співвідноситься з сучасними нейронауками та біологією поведінки. Його ідеї перегукуються з дослідженнями про вплив емоцій, розуму та середовища на навчання. Доведено, що актуалізація Б. Спінозою та його послідовниками необхідності логіки та дедуктивного методу навчання знаходить свій відбиток у сучасних методах STEM-освіти (науці, технології, інженерії, математики).

Дослідження філософії освіти Б. Спінози вимагало комплексного підходу: поєднання історичного, епістемологічного аналізу, логічної реконструкції його системи, герменевтики текстів та порівняння з іншими освітніми концепціями. Це дозволило розкрити його ідеї у повному обсязі та зрозуміти їх актуальність для сучасної філософії освіти.

На підставі представленого дослідження можна констатувати, що ідеї нідерландського філософа популярні у сучасній педагогіці, психології та соціально-гуманітарних науках, особливо у контексті формування відповідального громадянського суспільства. Показана співзвучність сучасних принципів демократизації освіти та академічної свободи із запереченням Б. Спінозою догматизму та насильницького нав'язування думок. Виявлена важливість спінозівського аналізу афектів та їх ролі у пізнанні для сучасної філософії освіти та емоційного інтелекту.

Ключові слова: філософія, освіта, розум, свобода, необхідність, афекти, Спіноза

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.

Філософія освіти Бенедикта Спінози з її акцентом на свободу, розум, етику та самопізнання залишається актуальною у XXI столітті, пропонуючи основу для формування системи освіти, що сприяє особистісному зростанню, соціальній відповідальності та гармонії у суспільстві.

Актуальним у сучасному світі є й спінозівське розуміння того, що знання сприяє моральному вдосконаленню, розвитку критичного мислення, емоційного інтелекту, автономії студентів та формуванню у них толерантності. Його ідеї близькі до сучасних концепцій формування особистостей, здатних приймати усвідомлені рішення та бути відповідальними громадянами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми й на які спираються автори

В останні роки актуалізувалися спроби переосмислення спінозівської спадщини. Сучасні дослідження філософії освіти Бенедикта Спінози спираються на герменевтичний аналіз, який використовується для інтерпретації текстів Б. Спінози у сучасних освітніх концепцій: історико-філософський метод, що допомагає виявити вплив філософа на розвиток освітніх теорій та порівняти їх із сучасними педагогічними практиками. Критична теорія (на кшталт Франкфуртської школи) розглядає ідеї Б. Спінози через призму соціальних змін, освіти та етики. Натуралістичний та когнітивістський підходи вивчають концепцію афектів та розуму у нідерландського мислителя, співвідносячи її з нейропсихологією та сучасними теоріями навчання. Серед інших підходів: матеріалістичний – освіта як тілесне та етичне формування; посилення здатності до дії (Sévérac, 2021); морально-перфекціоністський – шлях до моральної досконалості; любов до Бога (Kisner, 2024); етико-перфекціоністський – освіта як самовдосконалення згідно з природою індивіда; розвиток розуму (Dahlbeck & Roth, 2024); політико-педагогічний – політика як освітня структура; вплив інституцій на розвиток громадянина (Steinberg, 2020); коментарно-концептуальний – створення умов для розвитку природних нахилів та розуму (Klein, 2024).

Дослідження філософії освіти Б. Спінози знайшли відображення в роботах Антоніо Дамасіо, нейробіолога, який розглядає ідеї Бенедикта Спінози про розум та емоції в контексті когнітивної науки, Етьєна Балібара, філософа, що досліджує політичний аспект вчення Б. Спінози, включаючи

його вплив на освітні системи, Моїри Гатенс та Джинджера Хоффмана, які вивчають гендерні та етичні аспекти освіти через призму спінозизму.

Сучасні філософи освіти (наприклад, Дж. Петерсен і Ф. Лордон) – аналізують вплив Спінози на формування автономії особистості в освіті.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Зазначені дослідження зробили серйозний внесок у дослідження філософії освіти Б. Спінози, проте, попри багатоаспектність інтерпретацій, ще вимагає додаткового розгляду системний аналіз його освітнього філософського спадку.

Формулювання цілей статті (встановлення завдання).

Метою запропонованої статті є системний аналіз філософії освіти Б. Спінози та актуалізації його ідей у контексті сучасних освітніх теорій та практик. Стаття прагне виявити концептуальні засади філософії освіти Б. Спінози, показати, як його ідеї розуму, афектів та свободи формують освітній процес, оцінити вплив спінозизму на сучасні освітні теорії, розглянути роботи сучасних дослідників (наприклад, Дальбека Й., Рота В., Аялона Л., Кабала Б. та Кук Т.) та їх трактування спінозизму в освіті.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Філософське вчення Б. Спінози побудоване на ідеї людського розуму як частини нескінченного інтелекту Бога. Це означає, що всі ідеї, які ми сприймаємо, не існують ізольовано, а є частиною єдиної взаємопов'язаної реальності.

Для Б. Спінози розум – це ідея тіла, і він має «подвійну ідентичність». З одного боку, розум відбиває індивідуальне тіло (кінцеве, обмежене), з іншого, він є частиною нескінченного божественного інтелекту.

Б. Спіноза підкреслював, що усе це, включаючи наші думки, підпорядковане необхідному природному порядку причин. Навіть фрагментарні та неясні думки стають зрозумілими, якщо їх розглядати у контексті ширшого порядку.

Вічна та адекватна ідея тіла в божественному інтелекті означає, що кожне індивідуальне тіло (та його ідея) пов'язане з універсальною істиною. Це робить розуміння не просто індивідуальним досвідом, а й частиною загальної системи знання.

В «Етиці» Б. Спіноза розробляє поняття «конатус» – прагнення кожної істоти зберігати своє існування та розвиватися. Розвиток розуму та пізнання істини є найвищою формою такого прагнення для людини. З погляду філософа, мета освіти – сприяти розвитку розуму та здатності досягати природу речей. Освіта повинна допомагати людині усвідомлювати своє

місце у світі, розвивати здатність до критичного мислення, розуміти, як емоції та бажання впливають на поведінку.

Б. Спіноза наголошував на важливості самопізнання. Згідно з мислителем справжнє щастя і свобода полягають у здатності людини усвідомлювати свої бажання і контролювати їх, а не піддаватися ірраціональним емоціям. Освіта, таким чином, має бути спрямована на виховання людей, які розуміють себе та навколишній світ. Спінозівська філософія передбачає, що навчання має бути засноване на розумі та логіці. Знання, отримане через раціональне осмислення, має міцнішу основу, ніж знання, засноване на традиції чи авторитеті. Це робить підхід філософа актуальним для сучасної освіти, де все більшого значення надається критичному мисленню та аналітичним навичкам.

На думку Б. Спінози, освіта має не лише передавати знання, а й формувати етичну особистість, здатну жити в гармонії із собою та суспільством. Це передбачає розвиток емпатії, толерантності та поваги до інших.

Сучасники розглядають філософію освіти Спінози в основному через призму його раціоналізму, етики та ідеї свободи. Так, у роботі «Спіноза та освіта» Йохан Дальбек (Dahlbeck, 2016) використовує ідеї Спінози, щоб запропонувати альтернативне розуміння ключових аспектів освіти, таких як свобода, розвиток розуму та зміцнення людської природи. Так, Й. Дальбек переносить спінозівську концепцію свободи не як відсутність обмежень, а як здатність діяти відповідно до розуму на освіту, стверджуючи, що справжнє навчання сприяє звільненню людини від ірраціональних пристрастей і забобонів, даючи можливість діяти раціонально.

Освіта, на думку Й. Дальбека, має бути спрямована на розвиток спінозівської ідеї про знання та розуміння світу як такі, що ведуть до збільшення сили та радості життя, допомагаючи людям усвідомлювати свою природу та місце у світі. Освіта розглядається як спосіб дати людям інструменти для саморозвитку та управління своїм життям. Це пов'язано з ідеєю Спінози про самозбереження: навчаючи людей, ми даємо їм можливість діяти більш ефективно та впевнено у світі.

Спіноза критикував забобони та догматизм, які обмежують свободу думки. Й. Дальбек розвиває цю думку, наголошуючи на важливості критичного мислення в освітньому процесі. Мета освіти – подолання ірраціональних переконань та виховання незалежності розуму.

Спіноза вважав, що індивідуальна свобода можлива лише у межах добре організованого суспільства. Й. Дальбек застосовує це до освіти, стверджуючи, що вона має не лише розвивати особистість, а й сприяти гармонії та справедливості у суспільстві.

У наступній статті Йохан Дальбек (Dahlbeck, 2022) досліджує підхід Б. Спінози до навчання доктринами, приділяючи особливу увагу тому, як вони можуть бути використані для формування гармонійного суспільства. Автор ставить собі завдання запропонувати нове, позитивне розуміння доктринального навчання, яке зазвичай асоціюється з обмеженням свободи думки. Він переосмислює доктрини як інструмент для соціальної єдності і вважає, що доктрини можуть відігравати важливу роль у вихованні громадян та зміцненні громадського порядку. Вони допомагають створювати спільні цінності та моральні орієнтири, які сприяють стабільності у суспільстві. Йохан Дальбек показує, що водночас Бенедикт Спіноза виступав проти догматичного викладання, яке пригнічує критичне мислення. Він підкреслював, що доктрини не повинні сприйматися як непорушні істини, а скоріше як корисні засоби для досягнення глибшого розуміння. Для Б. Спінози розум грає центральну роль у освіті. Вчення доктринам має сприяти розвитку здатності мислити самостійно, а не просто вселяти готові істини. Прагматичний підхід до навчання, згідно Спінозі, полягає у тому, що доктрини слід адаптувати до рівня розуміння та культурних особливостей учнів, щоб вони ставали практичними інструментами для життя.

Основна мета такого доктринального навчання не у тому, щоб обмежувати свободу, а у тому, щоб спрямовувати її. Це дозволяє людям діяти раціонально і жити в гармонії з іншими, уникаючи хаосу та конфліктів.

Отже, Йохан Дальбек наголошує, що підхід Б. Спінози до навчання доктринам поєднує в собі повагу до індивідуальної свободи та прагматизм. Доктрини розглядаються як гнучкий інструмент, який може бути корисним для суспільного блага та індивідуального розвитку, якщо викладання ґрунтується на розумі, а не на примусі.

Вольф-Майкл Рот (Roth, 2018) у статті «Думки зі Спінозою про «практичне» навчання» використовує філософію Б. Спінози для аналізу концепції «навчання через практику» (hands-on learning). Його основна ідея у тому, що практичне навчання може бути осмислене через спінозівське розуміння розуму, тіла та їх взаємодії. Б. Спіноза стверджував, що розум та тіло нерозривно пов'язані. Це дозволяє обґрунтувати цінність навчання, в якому пізнання та фізична дія відбуваються одночасно.

Відповідно до В. Рота, практичне навчання, в якому учні беруть участь у активній діяльності, сприяє глибшому розумінню, оскільки знання формуються не тільки інтелектуально, а й через тілесний досвід. В. Рот інтерпретує hands-on learning як процес, що дозволяє учням здобути свободу та впевненість через розвиток практичних навичок та досвіду, що узгоджується з ідеєю Б. Спінози про самовдосконалення через знання. Таким чином, практичне навчання сприймається як потужний інструмент у

розвиток можливості учнів взаємодіяти зі світом осмислено й ефективно. Філософія Б. Спінози допомагає обґрунтувати важливість інтеграції теорії та практики в освітньому процесі.

Лахав Аялон (Ayalon, 2022) аналізує погляди Спінози на дітей та дитинство. Автор показує, що Спіноза розглядає дітей як істот, що перебувають у стані недосконалої раціональності та схильні до афектів. Дитинство для нього – це період залежності та недостатньої здатності до самоврядування. Однак освіта та виховання відіграють ключову роль у переході від цього стану до раціональної свободи.

Кабала Б. та Кук Т. (Kabala & Cook, 2022) розглядають думки Томаса Гоббса та Бенедикта Спінози про роль освіти у формуванні підданих та зміцненні суверенної влади. Вони проводять порівняльний аналіз поглядів цих видатних мислителів на освіту як інструмент політичного контролю. Автори приходять до висновку, що і Т. Гоббс, і Б. Спіноза розглядали освіту як засіб, за допомогою якого суверен може формувати переконання та поведінку громадян. Проте, Б. Спіноза, на відміну від Томаса Гоббса, вважав, що освіта має сприяти розвитку розуму та розуміння. Це дозволяє людям усвідомлювати необхідність колективного блага, а не просто підкорятися страху покарання. Якщо Т. Гоббс фокусувався на абсолютній владі суверена, то Б. Спіноза бачив роль суверенітету у створенні умов, за яких люди могли б діяти розумно та вільно.

Таким чином, автори відзначають, що Т. Гоббс зосередився на освіті як способі нав'язування дисципліни, а Б. Спіноза – як на інструменті для створення суспільства, заснованого на розумі та взаємній користі.

Висновки й перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Сучасні дослідження філософії освіти Б. Спінози підтверджують його актуальність для філософії та педагогіки, особливо в контексті свободи, раціональності та формування особистості. Сучасні дослідники підкреслюють, що спінозівські ідеї раціонального виховання можуть сприяти розвитку критичного мислення та самостійності учнів, формувати добродісну особистість, здатну діяти відповідно до розуму.

Мислитель вважав, що справжня свобода пов'язана із пізнанням та осмисленням необхідності. Це співвідноситься з сучасними теоріями освіти, спрямованими на розвиток автономного та відповідального суб'єкта.

Сучасні філософи та педагоги продовжують вивчати Бенедикта Спінозу у зв'язку з проблемами освітньої етики, емоційного виховання, ширшого соціально-політичного контексту. Стаття підкреслює різницю між авторитарним підходом Томаса Гоббса і більш ліберальним поглядом Бенедикта Спінози на освіту. Автори стверджують, що ідеї обох філософів

залишаються актуальними у сучасних дебатах про роль освіти у політичному та соціальному житті.

Перспективи подальшого дослідження проблеми ми бачимо у більш детальному вивченні та оцінці того, як ідеї Б. Спінози співвідносяться з філософією Д. Дьюї, П. Фрейра, Л. Виготського та іншими філософсько-освітніми концепціями.

Література

1. Dahlbeck, J. (2016). *Spinoza and education: Freedom, understanding and empowerment*. Springer. by Routledge 208 p.
2. Dahlbeck, J. (2021). Spinoza on the teaching of doctrines: Towards a positive account of doctrinal instruction. *Theory and Research in Education*, 19 (1), 6–25. URL: <https://doi.org/10.1177/1477878521996235> (дата звернення: 19.01.2025)
3. Dahlbeck, J., & Roth, K. (2024). Introducing the symposium: Spinoza on perfectionism and education. *Theory and Research in Education*, 22(3), 245–250. <https://doi.org/10.1177/14778785241293278>
4. Kabala B., Cook T. (2022). Hobbes and Spinoza on sovereign education. *Philosophies*, 7(1), 6. URL: <https://doi.org/10.3390/philosophies7010006> (дата звернення: 10.01.2025)
5. Kisner, M. J. (2024). Maimonidean and Crescian: Spinoza on moral education and human perfection. *Theory and Research in Education*, 22(3). <https://doi.org/10.1177/14778785241291136>
6. Klein, J. R. (2024). Education. In K. Hübner & J. Steinberg (Eds.), *The Cambridge Spinoza Lexicon* (pp. 135–138). Cambridge University Press. https://assets.cambridge.org/97811088/34223/frontmatter/9781108834223_frontmatter.pdf
7. Lahav Ayalon, N. (2022). Spinoza on children and childhood. *Childhood & Philosophy*, 18, e59537. URL: https://www.researchgate.net/publication/357684101_Spinoza_on_Children_and_Childhood (дата звернення: 23.12.2024) doi.org/10.12957/childphilo.2021.59537
8. Roth Wolff-Michael (2018). Thinking with Spinoza about 'hands-on' learning. *Educational Philosophy and Theory*, 50 (9), 839–848. URL: <https://doi.org/10.1080/00131857.2017.1382349> (дата звернення: 11.12.2024)
9. Sévérac, P. (2021). A Materialist Education: Thinking with Spinoza. In B. Bianchi, E. Filion-Donato, M. Miguel, & A. Yuva (Eds.), *Materialism and Politics* (pp. 181–196). ICI Berlin Press. https://doi.org/10.37050/ci-20_10
10. Steinberg, J. (2020). Politics as a model of pedagogy in Spinoza. *Ethics and Education*, 15 (2), 158–172. <https://doi.org/10.1080/17449642.2020.1731657>

References

1. Dahlbeck, J. (2016). *Spinoza and education: Freedom, understanding and empowerment*. Springer. by Routledge 208. (eng)

2. Dahlbeck, J. (2021). Spinoza on the teaching of doctrines: Towards a positive account of doctrinal instruction. *Theory and Research in Education*, 19 (1), 6–25. URL: <https://doi.org/10.1177/1477878521996235> (date of application: 19.01.2025) (eng).
3. Dahlbeck, J., & Roth, K. (2024). Introducing the symposium: Spinoza on perfectionism and education. *Theory and Research in Education*, 22(3), 245–250. <https://doi.org/10.1177/14778785241293278> (eng)
4. Lahav Ayalon, N. (2022). Spinoza on children and childhood. *Childhood & Philosophy*, 18, e59537. URL: https://www.researchgate.net/publication/357684101_Spinoza_on_Children_and_Childhood (date of application: 23.12.2024) doi.org/10.12957/childphilo.2021.59537 (eng)
5. Kabala B., Cook T. (2022). Hobbes and Spinoza on sovereign education. *Philosophies*, 7(1), 6. URL: <https://doi.org/10.3390/philosophies7010006> (date of application: 10.01.2025) (eng)
6. Kisner, M. J. (2024). Maimonidean and Crescian: Spinoza on moral education and human perfection. *Theory and Research in Education*, 22(3). <https://doi.org/10.1177/14778785241291136> (eng)
7. Klein, J. R. (2024). Education. In K. Hübner & J. Steinberg (Eds.), *The Cambridge Spinoza Lexicon* (pp. 135–138). Cambridge University Press. https://assets.cambridge.org/97811088/34223/frontmatter/9781108834223_frontmatter.pdf (date of appeal: 04.04.2025) (eng)
8. Roth Wolff-Michael (2018). Thinking with Spinoza about 'hands-on' learning. *Educational Philosophy and Theory*, 50 (9), 839–848. URL: <https://doi.org/10.1080/00131857.2017.1382349> (date of application: 11.12.2024) (eng)
9. Sévérac, P. (2021). A Materialist Education: Thinking with Spinoza. In B. Bianchi, E. Filion-Donato, M. Miguel, & A. Yuva (Eds.), *Materialism and Politics* (pp. 181–196). ICI Berlin Press. https://doi.org/10.37050/ci-20_10 (eng)
10. Steinberg, J. (2020). Politics as a model of pedagogy in Spinoza. *Ethics and Education*, 15(2), 158–172. <https://doi.org/10.1080/17449642.2020.1731657> (eng)

B. SPINOZA'S PHILOSOPHY OF EDUCATION AND ITS MODERN INTERPRETATIONS.

V. M. Skyrtach, R. S. Martynov

The proposed article presents a study of B. Spinoza's philosophy of education and its modern interpretations, which are relevant both from a scientific and socio-humanitarian point of view, since they propose principles of education based on rational cognition, freedom of thought and moral development. It is shown that the idea of education being based on rational thinking is relevant for modern cognitive sciences that study how knowledge and critical thinking are formed. It is considered that Spinoza's naturalistic understanding of man correlates with modern neuroscience and behavioral biology. His ideas resonate with research on the influence of emotions, reason, and environment on learning. It is proven that the actualization of the need for logic and the deductive method

of learning by Spinoza and his followers is reflected in modern methods of STEM education (science, technology, engineering, mathematics).

The study of Spinoza's philosophy of education required a comprehensive approach: a combination of historical, epistemological analysis, logical reconstruction of his system, hermeneutics of texts, and comparison with other educational concepts. This allowed us to fully reveal his ideas and understand their relevance for modern philosophy of education.

Based on the presented research, it can be stated that Spinoza's ideas are popular in modern pedagogy, psychology, and social and human sciences, especially in the context of the formation of a responsible civil society. The harmony of modern principles of democratization of education and academic freedom with the denial of dogmatism and the violent imposition of thoughts by the Dutch thinker is shown. The importance of Spinozist analysis of affects and their role in cognition for modern philosophy of education and emotional intelligence is revealed.

Keywords: *philosophy, education, mind, freedom, necessity, affects, Spinoza*

Скиртач Віолета Михайлівна – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» (м.Слов'янськ, Україна). E-mail: skirtachv5@gmail.com

Skyrtach Violeta Mikhailovna – Associate Professor of the Chair of Philosophy, History and Social and Humanitarian Disciplines, Ph. D., SHEI «Donbass State Teaching's Training University» (Sloviansk, Ukraine). E-mail: skirtachv5@gmail.com

Мартинов Роман Сергійович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціально-політичних і правових наук Донбаського державного педагогічного університету (Слов'янськ, Україна) E-mail: Martynovrs81@gmail.com

Martynov Roman Sergeevych – PhD, Associate Professor of Philosophy Department at Donbass State Pedagogical University (Slavyansk, Ukraine) E-mail: Martynovrs81@gmail.com